

Het vroegere Hof van Espelo (nu erve Willems) en buurtschap

Volgens overlevering, stond op of bij het erve Willems vroeger een Spijker of Groothuis, het Hof van Espelo geheten. Stukken grond vlak bij het erve Willems noemt men nog Espeloder Hof. In de fundamenten van het huis op het erve Willems, zouden volgens zeggen nog stenen zitten van het vroegere Spijker of Groothuis. Ook de naam de Brink (erf om het huis) zoals dat daar vroeger altijd heette, komt maar sporadisch voor en duidt hier volgens mij ook op. Wat een Hof vroeger betekende en over adellijke hoven schreef Willy H. Heitling in zijn boek "Oost Gelderland" het volgende, en dit is zeer interessant:

Er zijn vóór 1500 meer dan honderd adellijke hoven bekend. Vooral in gebieden, waar geen of weinig dorpen voorkwamen. Zo'n hof was afhankelijk van de Graaf, een prachtig middel om de landelijke bevolking onder de duim te houden. Waar echte dorpskernen bestonden, hadden de hoven weinig te vertellen. Kastelen, hoven, havezaten, lagen dus door het gehele gebied verspreid, sommige degradeerden tot boerderij, en andere werden naderhand landgoederen.

In de geschiedenis was een hof een meer economisch centrum. De landsheer, of zijn vertegenwoordiger, inde via den hof zijn belastingen in natura.

Voor de dertiende eeuw, toen er in deze streken nog vrijwel geen geldverkeer was, hadden de hoven dus een belangrijke functie. Toen er geld in omloop kwam werden ze eigenlijk overbodig, maar juist toen kwamen er hoe langer hoe meer, want het hof duidde op een zekere standing. Toen de mindere adel zijn woning ook hof ging noemen, vonden anderen het deftiger om van groothuis of van huize te spreken. Toch is hof steeds eigenlijk de betiteling gebleven van een economisch centrum. Een kasteel had veel meer een militaire betekenis. Een havezate was een versterkt huis, met bepaalde rechten. Het is zonder meer duidelijk dat het hele systeem, moest veranderen, toen men geld ging gebruiken. Tevoren hadden de hofheren hun hofhorigen, mensen die ze niet zo maar op straat konden zetten. Nu wilden ze de horigen graag kwijt, want die gaven alleen maar een deel van hun oogst, terwijl de hofheer nu te springen zat om geld. Pacht innen was veel voordeliger, bovendien konden de pachten worden verhoogd, met horigenlasten kon men dat niet doen. Zo werd de horigen, die men niet moet zien als slaven, de vrijheid min of meer tegen hun zin opgedrongen. Een horige was een halfvrije en hij kon niet zonder meer vertrekken, om ergens anders een boerderij te betrekken en hij moest voor zijn heer bepaalde diensten verrichten. Maar daar stond tegenover, dat hij een vaste rechtspositie had en later werd de hoeve die de horige in gebruik had erfelijk, meestal moest dat erven gebeuren tegen betaling aan de heer.

Nog weer later, kregen ze zelfs het recht de hoeve te vervreemden, uiteraard ook weer tegen betaling aan de landheer, maar iedere hof had zijn eigen spelregels. Over het algemeen waren de horigen er niet slecht aan toe, hoewel het in onze ogen allemaal wel een beetje eigenaardig ging.

De invoering van geld, maakte de dertiende eeuw tot een eeuw van omwentelingen, de vrijgelaten horigen repten zichzelf een boerderijtje te beginnen. De gevestigde boeren zagen dit met lede ogen aan en ze verenigden zich in marken, in de hoop de indringers buiten te houden. Want men kon een boerderij niet op gang houden zonder een flinke hoeveelheid woeste grond. Daar haalde men hei vandaan voor de potstallen, die naderhand dienst kon doen als mest. Men haalde er brandstof en hout voor de bouw. De voormalige horigen gingen die grond ontginnen. Een stroom van haveloze vrijgelatenen veroorzaakte daarop een landbouwcrisis, die men trachtte te stuiten door de nieuwelingen buiten te sluiten.

De marke was dus een gemeenschap, die de grond in beheer nam die men tevoren als gemeenschappelijk had beschouwd. Dit was hetgeen Heitling over de hoven schreef.

Nu verder over de Hof van Espelo. Het Runneboom, dat hier vroeger vlak naast lag, had ook zijn naam aan het Hof te danken, want de naam Runneboom had in de oudheid wel degelijk een betekenis. De runneboom, waarschijnlijk ook tevens tolboom, werd door de landweerman met een grote sleutel geopend, om de wagens en karren door te laten.

Ook door de ligging van het erve Runneboom duidt alles hierop, vlak aan de weg, die zich hier splitste in verschillende smalle zandwegen, waarvan sommige nu verdwenen.

Als tolboom had de Runneboom weinig betekenis, omdat ze niet lag aan de zogenaamde verbindingswegen. Vrijwel zeker is dat Espeloërs Hof en Runneboom één geheel zijn geweest, en door deling in tweeën zijn gespleten. Als ik zie hoe Willemsmoat en Runneboamsmoat naast elkaar liggen en van ongeveer gelijke grootte zijn, dan duidt dit hier zeker ook op, maar dit was vóórdat die beide grote moaten (wilde graslanden) versnipperd waren. Ook behoorde Runneboomsplaats, ongeveer in het midden der vorige eeuw nog toe aan de Graaf van Rechteren, uit Oolde (Laren) en zat aan het huis nog de zogenaamde lanterskamer. Mans Krikkink heeft mij al eens verteld, dat de Graaf van Rechteren uit Almelo, volgens hem in oude papieren vermeld, nog uitgestrekte heidevelden in de buurtschap Helhuizen in bezit had gehad (hier behoorde de Haarleberg bij, nu met de Palthe toren, die gebouwd is door de familie Palthe uit Almelo).

Mijn conclusie uit dit alles is dat de van Rechterens hier in vroegere eeuwen uitgestrekte landerijen en hoeven in Espelo en Helhuizen bezaten, waarvan de Hof van Espelo het middelpunt was, en waarvan de vrije boeren en de horigen zich stuk voor stuk hebben uitgekocht.

Waarschijnlijk na het ontstaan der marken, was hier ook een zogenaamde Meier. Deze heeft naar alle waarschijnlijkheid op de Hof van Espelo gewoond. Een Meier was iemand die heel wat had te vertellen, en alle verschillen en hangende zaken moest beslechten. De naam Meier of de Meijer komt men op verschillende oude boerderijen tegen. In Espelo is dit de naam Nieuw Meijers (of Nijmeijers) die hieraan herinnert. Als in vroeger eeuwen er een boerderij werd afgebouwd, kreeg die altijd de naam Klein of Nieuw, voor de reeds bestaande oude boerderijnaam, in dit geval Nieuw Meijers. Volgens mij door de Heer Brouwer, hoofd der dorpschool te Holten, verstrekte gegevens, woonden op de boerderij, nu eigendom en bewoond door de familie Haarman, rond 1750 Wolverink of Willemse, en Wolverink betekent in dit geval wolvenjager. Dit lijkt ons op het eerste gezicht wel vreemd maar als ik lees, hoe nog rond de zestiende eeuw, door de zwarte dood (de pest) hele gebieden ontvolkt raakten en de boeren er toen een nieuwe vijand bij kregen, de wolven, en hoe die overal hevig huis hielden. Op 12 Juli 1590, maakten Ridderschap en Steden van Overijssel bekend, dat ieder die een wulf kan verrasschen ende met een roer, ofte sunst ume brengen, voor elke dode wolf 15 Carolusgulden zou krijgen, later verhoogd tot 25 gulden, echter slechts op vertoon van de kop of het vel en men kan wel begrijpen, dat er toen door velen druk op die boosdoener werd gejaagd.

De heren van Almelo waren eens grootgrondbezitters, die een groot domein bezaten, waaronder Espelo en Helhuizen. In overoude tijden was het platteland zeer dun bevolkt, en op belangrijke punten verrees soms een sterkte, die een landstreek bewaakte en verdedigde en tol hief. Zo blijkt dat vele van die sterkten behoorden aan adellijke Heren en Bisschoppen, en dat vele van die hoge heren, dergelijke elkaar vaak betwisten, want door plaatsing van een rentmeester op een Hof, die voor hen de pachten, veelal in natura, later in geld inden, konden zij in weelde leven. De kastelen, of spijkers en landgoederen, werden vroeger vaak heerlijkheden genoemd, wat wel een bewijs was dat het er goed was te vertoeven.

Ik heb mij vaak afgevraagd, of de Heerlijkheid (een boerderij in de kom van Nieuw Heeten) die daar voor ongeveer zestig jaren, nog eenzaam aan de vijfsprong, toen nog zandweg, lag, ook in verband met de Hof van Espelo die naam had gekregen. Of het is het zo maar een willekeurige naam, evenals de boerderijnamen het Vagevuur, en de Bisschop. Maar bijna altijd is aan een dergelijke naam wel een historie verbonden.

De pachten werden ook wel tienden genoemd, of om de tiende garve, dan was elke tiende gast rogge op het land voor de adellijke heren en de rentmeester op het hof moest dan toezien, dat die binnenkwamen.

Latere jaren bestond een dergelijke vorm van pacht nog wel dan was elke tiende gast voor de lanter (de eigenaar van een verhuurde plaats) en ik heb oudere mensen gekend die hierover nog wel eens spraken. Waarschijnlijk waren er oorspronkelijk in Espelo maar zes of zeven boerderijen, al kon men in het begin in de verste verte niet van boerderijen spreken. In de verre historie is sprake van landverhuizers die ze zich vestigden in plaggenhutten en zich doormiddel van de jacht op wild, dat hier toen nog in overvloed aanwezig was, in hun onderhoud trachtten te voorzien. En toen begonnen zij de gronden, die hiervoor het meest geschikt waren te ontginnen tot bouwland, zoals de enk bij

Willems, de broake bij Braakman, de bargkamp bij Meilink, de enk bij Pasman, en de hogekamp bij de Stroek.

Dat men die hoge enken en kampen uitzocht voor bebouwing was zeker niet omdat ze zo vruchtbaar waren (die zwarte enkgroond is in de eeuwen zo vruchtbaar geworden, door al die heideplaggen in de mest, waardoor die rijke humuslaag ontstond). Daar er toen absoluut geen afwatering was, waren de gronden buiten die enken en kampen, totaal ongeschikt voor bouwland, waartoch naast de van weinig betekenis zijnde veehouderij, graan moest worden verbouwd. Waarom kozen zij deze streek uit voor bewoning, wel er waren hier naast die hoge enken, uitgestrekte broekgronden, en heidevelden, waar ze de heideplaggen vandaan haalden voor de bemesting en later vonden de schapen er voedsel, en de bossen, leverden hout voor de boerderijbouw.

En zo begon Espelo uit te groeien tot een boerschop, al was het eerst wel min of meer geïsoleerd, maar de weg Holten - Raalte begon toen langzamerhand meer betekenis te krijgen, wat ook wel blijkt doordat hier aan die weg een tapper (de Ulft) de reizigers en kooplieden lafenis bood en in latere jaren de boerenjongs en mèkes er op de klumpkes gingen dansen.

Toen de adellijke heren meer en meer hun invloed verloren en dus ook het Hof zijn betekenis verloor, werden de Marken opgericht, die bestuurd werden door de Markerigter. De Markerigter droeg zorg voor het onderhoud van de wegen en voetpaden, waartoe dan de gewaarden en ongewaarden hand en spandiensten moesten verlenen, en hield verder toezicht op de gehele Marke. Er werd van tijd tot tijd Markevergadering gehouden.

De buurtschap Espelo, bestond rond 1750, zoals blijkt uit het lidmatenregister, der Ned. Herv. kerk te Holten mij door Meester Brouwer verstrekt, uit de boerderijen Wolverink of Willemse, Klein Struik, Den Ulft, Duistermars, Den Bijvang, Braakmans, Nieuw Meijers, Lukens, Meiling, Teunis Zwierse, Holterbroek, Klein Haverstreng. De namen Lukens en Zwierse komen hier niet meer voor. Die hebben waarschijnlijk op Pasman en Runneboom gewoond. Op boerderij Wolverink of Willemse, kwamen omstreeks die tijd de volgende namen voor:

Willemtje Harmense - de oude vrouw

Aalbert Willemse - de zoon

Harmen Willemse - de zoon

Hendrika Willemse - de dochter

De dochter Hendrika is naar alle waarschijnlijkheid op Willems gebleven, en gehuwd met Te Winkel, want op 2 Mei 1818 huwde Willemken Elisabeth Te Winkel met Jan Gerrit Haverslag, afkomstig uit Wijhe en gingen wonen op Willems, terwijl op diezelfde dag een zoon van Te Winkel huwde en ging wonen op de Elshof onder Wijhe.

Jan Gerrit Haverslag en Willemken Elisabeth Te Winkel hadden 2 zoons en 2 dochters. Antonie is op Willems gebleven, en was gehuwd met Engelina Hendriks (Aaltink) uit Holten, en Jan Albert is gehuwd met Hendrika Nijmeijer (op de Stroek) en heeft er een boerderij bij op gekregen, dat later altijd Wilms Jan Albert, of voor de Meu heette, omdat het net voor Wilmsmeu (moat) lag.

Johanna was gehuwd met Hendrikus Rietberg en woonden op Rietberg. Hendrika was gehuwd met Dominee Van Apeldoorn, toen Geref. Predikant te Holten (uit het geslacht Van Apeldoorns zeepfabrikant, de Klok).

Door het overlijden van de laatste bewoners van het geslacht Haverslag, Hendrikus, Willem en Johanna, in ongeveer 1912, ging het Hof van Espelo in andere handen over. Het wordt nu bewoond door de familie Haarman. Wel zijn er naast het eerder genoemde Wilms Jan Albert nog drie boerderijen bij opgebouwd, het eerste in 1890: Haverslag met Jan Haverslag gehuwd met Jenneken Haverslag, achter de Hof op de enk. In deze leeft het het oude geslacht dat eeuwen het Hof van Espelo bewoonde nog voort. Ook wonen er nog verscheidene Haverslags in deze omgeving (mijn vrouw is ook Haverslag) en zijn er nog twee boerderijen gebouwd in Wilmsveld (door de verkoop van de boerderij in 1912). Ook de Te Winkels wonen nog op de Elshof, Wijhe (twee boerderijen). Het Hof van Espelo was voor de versnippering ongeveer 100 ha. groot en één van de grootste, zo niet de

allergrootste in Holten. De Haverslags zijn een heel oud geslacht, afkomstig uit Wijhe, waar Gerrit Jan op het Haverslag in 1755 huwde met Janna Hendriks, en op 8 Juli 1787 Antonie Gerrit Haverslag met Hendrika Jansdochter Westenkamp, en diens zoon Jan Gerrit Haverslag kwam door zijn huwelijk met Willemken Elisabeth Te Winkel, te wonen op Willems (Hof van Espelo). Het Runneboom, dat nauw met het Hof van Espelo was verbonden (de boerderijen lagen vroeger heel dicht bij elkaar) schijnt al eeuwen een leengoed (pachtplaats) te zijn geweest. Laatste lanter (landheer) tot ongeveer 1900 was Graaf Van Rechteren (Oolde, Laren) en de bewoners van thans (Meierink) stammen van de Meierinks, die in 1889 van Gelselaar hier (op de oude boerderij in 1945 afgebrand) kwamen wonen. Ze moesten toen de hele verhuizing nog met paard en wagen doen. Hoewel van minder omvang als eerstgenoemde was Runneboom toch wel een vrij grote boerenplaats, en aan de oude boerderij zat nog de zogenaamde lanterskamer. De Runneboom bestaat thans uit drie boerderijen, G.Meierink, A.Meierink, G.Dijkink.

Het erve Pasman, in vroeger eeuwen Teunissen genoemd, moet vroeger ook een pachtplaats zijn geweest, en het vorige geslacht (nu is het Haverslag-Krikkink) droeg de naam Pasman. Het is waarschijnlijk ook één van de oudste boerderijen en bestaat nu uit twee boerderijen M.Haverslag en D.Nijland. Meilink is ook een boerderij met een heel oude naam, die geslachten lang aan die plaats is verbonden geweest. De zoon uit dit geslacht, Joh. Meilink, heeft een boerderij op de reeds eeuwen bestaande Bargkamp. De oude boerderij wordt bewoond door een dochter, Hendrika Meilink, gehuwd met T.W.W.H.Bekkernens.

Ook is er begin dezer eeuw een boerderij afgebouwd, die al weer in tweeën is gesplitst, W. Reilink en H. Reilink (uut den diek) en in de grummen is een boerderij gebouwd (Joh. Toorneman). De plaats Koeland (G. Boode) is van vroeger eeuwen ook van Meilinks afkomstig (gebouwd in Meilinks koeland). Rond de eeuwwisseling, werd er nog een boerderij afgebouwd en hier woonde een dochter, die gehuwd was met H.W.Oonk, hier woont nu Lubbersen.

Het erve Broakman, dit is ook al in vroegere eeuwen genoemd, is ook één van de oudste boerderijen, en wordt nu bewoond door de familie Krieger. Voor deze was het Boode, en nog eerder Krikkink, van het geslacht dat vroeger op Schoonheten woonde. Rond het midden der vorige eeuw is van Broakman de boerderij, veelal Appa genoemd, afgebouwd. De Brender is ook van Braakman, hoewel die grond door ruiling met Nieuw Meier in het bezit van Braakman is gekomen. Ook de boerderij waar nu Oolbekkink woont is van vroeger van Broakman afkomstig, evenals de Vale Mars (Marchhoeve, had eigenlijk Marschhoeve moeten zijn, maar staat fout op de gevelsteen).

Nieuw Meiers, is vermoedelijk van het Hof van Espelo (Willems) afgebouwd, omdat de meier woonde op het Hof, maar is wel heel oud, en is ook al helemaal versnipperd. De boerderij van Nieuw Meiers Tuns, was vroeger een schuur van Nieuw Meier, en is daar ter plaatse weer opgebouwd. Verder Nieuw Meiers Mans, en de boerderijen de Haar, van T. Boode en Luggenhorst.

De Stroek, hoewel, hier al een paar geslachten Zandvoort wonen (nu Slijkhuis) blijft de naam Struik nog altijd aan die plaats verbonden, voorzover ik weet was de laatste van die naam Harmen Struik. Ook de plaatsen, Kolkman, (vroeger Nijmeier) nu Blankena, en Leunk, waren in vroegere eeuwen van de Stroek afkomstig. Ook werd er rond 1940 een boerderij afgebouwd en bewoond door een dochter van Zandvoort, (Wechstapel, nu Meier). Zo blijkt, dat van de oude geslachtsnamen maar heel weinig zijn overgebleven in Espelo, maar dat ze door de eeuwen heen nog altijd aan de boerderij verbonden blijven. En zo zal er van de historie van Espelo, nog altijd veel verborgen blijven, maar toch is er gelukkig nog veel voor het nageslacht behouden gebleven.

Ook is er in Espelo nog veel van de gemeenschapszin, zoals die in de noaberschap bestond behouden gebleven, al wijzen er verschillende dingen wel op dat die wel wat lossier wordt, men is minder afhankelijk van de ander. Ook onttrekken zich de jongeren meer en meer aan hun verplichtingen, ook wat de kerkelijke betreft (hier wordt niet speciaal Espelo bedoeld), maar in zijn algemeenheid.

Zo rustte tot in het einde der vorige eeuw nog op verscheidene erven in Espelo, de plicht van het zogenaamde miskoren, waar ik ouderen vaak over heb horen spreken. Dit stamt nog uit de tijd dat er nog geen geld in omloop was. In de jaren rond 1850 was er van de

bossen in Espelo nog niets bekend geweest, en was het tot aan en op de Holterberg een kale heidevlakte, waar de schapen van de Espelose boeren alles kaal hielden. Zo luidt een verhaal van vroeger, dat een zoon van Krieger, die woonde toen op Stegeman (Stegeman betekend, boerderij aan de stege = weg), onder de wapens was geweest in de oorlog Nederland – België. Toen hij op een avond laat naar huis terugkeerde, en bij de Vale Mars was, kon hij bij zijn oudershuis de lamp zien branden. En toen hij daar aankwam, had hij voor de grap om nacht verblijf gevraagd. Omdat ze hem in het donker niet herkenden, was hem dit geweigerd, maar toen hij zich bekend maakte, was hij met vreugde binnengehaald.

In die tijd gebeurde het vaak dat men in maanden van verre familie of bekenden geen bericht kreeg. In die tijd, zo luidt een ander verhaal vonden in die streken veel zandverstuivingen plaats. Die waren een pest voor de goede cultuurgronden, en zo ontstonden er vele bulten van dit stuifzand, zoals Stegemans zandwal en kleinere in Van Nootens bos, en niet te vergeten Appas zandwal. Om bij het middelpunt van vroeger, het Hof van Espelo te blijven, dan denk ik aan die oude boerderij, waar nu de familie Haarman woont, hoe ze vroeger op de grote enk, die toen in zijn geheel bij die plaats behoorde, dagen met vier of vijf man stonden rogge te maaien, zoals ik vaak heb horen vertellen, en later in de meu (maat) dagen stonden gras te maaien. Hoe ze achter het bosje bij de vrettekolk de pannekoek opaten (zo hadden ze bij Nieuw Meier een bosje in de tuwslag dat ze het pannekookkenbuske noemden). Later werden de zwaar beladen hooiwagens naar Willems gereden, waar vier voer (vracht) op de grote deel kon staan. Waar in de vorige eeuw nog de kolossale plaggenhopen voor de achterdeur stonden, waarvoor ze in Mei - Juni, dagen achtereen in het veld stonden (schollen) maaien en aan de hoop veuren (rijden). Waar het schoapeschot (schapenhok) nog op de brink stond (dit heb ik nog wel gekend). Waar de scheper met de schapen het veld introk. Waar vroeger het bakhuis en de put nog voor de deur stond. Met de grote schoorsteenbozem dwars over de keuken. Al is door mechanisatie en modernisering hier ook veel veranderd, de boerderij is vrijwel in de oude stijl gebleven.